

A megkerülhetetlen

Garay Béla önmagáról, olvasmányairól, színházról

Garai Béla¹ huszonöt éve, 1987. február 7-én hunyt el Szabadkán. Az életútjáról szóló beszélgetés harminc évvel ezelőtt, 1982. február elején és szeptember közepén készült. Most jelenik meg először.

*

Garay Béla nyolcvanöt éves. Alkalom ez arra, hogy a kiváló színházi rendezőt – aki egykor színész is volt, és 1954, nyugdíjba vonulásának éve óta is fáradhatatlan: színháztörténeti kutatásokat folytat és publikál – gazdag életútjáról és sokrétű munkásságáról kérdezzük.

Milyen volt a gyermekkor, a család? Hogyan emlékszik vissza rá?

– Boldog gyermekkorom volt, nem tudtam a gondokról. Szaladgáltam a városi erdőben, ahol rabló-zsandárt játszottam a pajtásaimmal. Ez volt abban az időben a legnépszerűbb játék. Voltak játékaim is, de nem annyi, mint a mai gyerekeknek. Apám városi tisztviselő volt, szerény fizetéséből tartott el bennünket, nem tudott sok játékot venni. Ezt túlzásnak tartom. A mai gyerek egy értékes ajándéknak sem tud annyira örülni, mint mi akkoriban egy kis csekélységnek. Szerettem gombfocizni. Harmadik elemista koromban a délutáni tanításról úgy mentem haza, hogy két kézzel fogtam a nadrágomat. Minden gombot eljátszottam. Otthon nem kaptam dicséretet érte.

Mit jelent az ön számára a szülőföld?

– A szülőföld iránti szeretet különösen idegenben nyilvánult meg erőteljesebben az emberben. Sok időt töltöttem szülővárosomon, Szabadkán kívül. Mint színész és igazgató bebarangoltam Magyarországot, de min-

¹ Szabadkán született 1897. február 14-én. Iskoláit szülővárosában végezte. Tizenhét éves volt, amikor sikeres színészvizgát tett, és a helyi társulat tagja lett. 1917 és 1924 között vidéki társulatokban lépett fel Magyarországon, majd visszatért szülővárosába.

dig vonzott vissza a városháza tornya. Ezért is engedtem a hívásnak: jöjjenek haza, és vegyem át a színjátszók vezetését a Népkörben. Örömmel tettem.

Az iskolának, valamelyik tanítónak vagy tanárnak volt-e meghatározó szerepe a színház iránti érdeklődésének felkeltésében?

– A középiskolai tanárom, Regős József ízig-vérig pedagógus volt, nagy szerelmese az irodalomnak. Ő keltette fel bennem a színészet iránti érdeklődést és szeretetet. Iskolai előadásokon gyakran felléptem.

Álmodik-e, vannak-e ismétlődő álmai?

– Fiatalabb koromban sem voltam álmodós, most sem vagyok az. Legfeljebb álmodozó, aki szép és jó színházi előadásokról álmodozik.

Volt-e valamilyen nagyobb megrázkódtatása?

– A szüleim és a feleségem tizenhárom évvel ezelőtti halála.

Kedvenc étele és itala?

– Nem tartozom azok közé, aki túlságosan szereti a hasát. Fiatalabb éveimben a halpaprikás volt a kedvenc étel, most már ritkábban kívánom meg, mert az orvosok eltiltottak az erős és fűszeres ételektől. A halpaprikás pedig csak úgy jó.

Kedvenc évszaka?

– A zöldülő tavasz és az aranyárga ősz.

A magányt szereti jobban vagy a társaságot?

– Szeretem a társaságot, és nagyon nehezen viselem el a magányt. Örülök, hogy még ma is vannak kedves barátaim, akikkel kellemes perceket tölthetek el.

Mit olvas szívesen?

– Minthogy Arany János centenáriuma van, az ő verseit. A balladái lenyűgöznek. Olvasmányaim közé tartoznak a színháztörténettel foglalkozó munkák, például Váli Béla – Szabadka szülötte – *A magyar színészet története* című könyve, az aradi és a temesvári színház története; gyakran a kezembe veszem a pozsonyi színház történetéről szóló munkát is. Az egykori színészek: Ditrói Mór, Kassai Vidor, Gyöngyi Izsó, az újabbak közül Mezei Mária, Horváth Teri és Bilicsi Tivadar emlékiratait forgatom. Illyés Gyula, Berkesi András, Jókai Anna, Németh László, valamint néhány fiatal író művei ugyancsak az olvasmányaim közé tartoznak. Külön kihangsúlyozom József Attila verseit és Csukás István *Mintha átvágnánk Tahitit* című verseskötetét. Újra és újra beleolvasok az újvidéki Hungarológiai Intézet némely kiadványába, mert sok értékes tanulmány van bennük.

Jár-e színházba, moziba?

– A színházi előadásokat nem mulasztom el, megnézem, de moziba nem járok. Itt van a televízió, filmeket itthon is láthatok bőven.

Milyen a kapcsolata a képzőművészettel?

– Nagy kedvelője vagyok. Sokra becsülöm Szőnyi, Barcsay, Csók és András [Hangya] képeit, Gábor [Almási] szobrait.

Nyilván szereti a zenét. Milyen muzsikát hallgat a legszívesebben?

– Bachot, Schubertet, Strausst, Jacobyt, Lehárt... Kálmán Imrét sem hagyom ki. Több zenés darabjában színészként léptem fel, később pedig operettjeit rendeztem. Most van a centenáriuma, sajnos, színházaink és művelődési otthonaink megfeledkeztek erről.

Hisz-e a barátságban?

– Csak az igaz, őszinte barátságban. Mostanában azonban gyakran felmerül bennem a kérdés: egyáltalán van-e ilyen?

Említette, vannak barátai. Ellenségei, rosszakarói?

– Nyilván vannak ellenségeim is. Ennek nem tulajdonítok nagy fontosságot, sőt örülök, mert azt tartom, akkor ér az ember valamit, ha az ellenségei irigylik. Rosszakaróim főleg azok közül kerültek ki, akikkel egykor jót tettem, kenyérhez juttattam vagy szívvel-lélekkel tanítottam őket.

Van rossz szokása, hobbjaja?

– Hobbim a színháztörténet. Rossz szokásom, hogy az embereknek a szemébe mondom azt, amit gondolok.

Sportolt-e valamikor?

– Soha. Iskoláskoromban nem fektettek nagy hangsúlyt rá. Később a színházi próbák és előadások foglalták le minden időmet.

Elfogja-e olykor valamilyen szorongás, félelemérzet?

– Szorongás is, félelemérzet is. Valamikor többnyire akkor, amikor nehezebb darabot rendeztem. A siker miatt szorongtam. Soha nem voltam elégedett önmagammal, mindig többet akartam és szerettem volna nyújtani.

Van-e olyan kérdés, amit régen megfogalmazott, de még nem kapott rá feleletet?

– Sok van, amit régebben fogalmaztam meg magamnak, de eddig nem kaptam vagy találtam rá választ. De erről nem szívesen beszélnék.

Mi az, ami befolyásolja a hangulatát?

– A korról járó közérzet, amit tetéz az életkorommal járó közérzet is.

Mire emlékszik vissza a legszívesebben?

– Mint általában ilyen idős korban szinte mindenki, én is az ifjú éveimre. Azután arra, amikor az egyik főszerepet követte a másik, és a feladat megoldása különös izgalmat keltett bennem.

Van-e, ami nosztalgiát ébreszt?

– Nem vagyok nosztalgikus természetű.

Szokott sírni?

– Utoljára szeretteim elhunytakor könnyeztem.

Van-e, ami igazán megnevetteti?

– A szellemes és ízléses tréfák. A színházban előfordult heccek gyakran eszembe jutnak, és most is megmosolyogtatnak. Azt vallom, hogy csak a rossz fogú és a rossz lelkiismeretű ember nem tud nevetni.

Ön számára mikor kezdődik és mikor ér véget a nap?

– Reggel 8-tól este 10 óráig tart.

1954-ben nyugdíjba vonult. Okozott-e ez akkor vagy később valamilyen „törést” az életében?

– Sokáig szinte nem változott semmi. Továbbra is rendeztem a szabadkai Népszínházban, Topolyán, a Járasi Népszínházban és másutt, 1965-ben pedig átvettem a szabadkai Népszínház színészképző stúdiójának a vezetését. A „törés” 1969-ben következett be. Azóta már csak a színház-történeti munka köt le, a cikkeimhez gyűjtöm és rendszerezem az anyagot, az emlékeimet vetem papírra. Folyamatosan és rendszeresen dolgozom. Több mint száz színésztől jelent meg eddig írásom magyar és szerbhorvát nyelven, ismert és kevésbé ismert színészekről, akik égtájunkon léptek fel a világot jelentő deszkákon, hogy Thalia papjaiként szolgálják és terjesszék a színházat, a kultúrát.

Több könyve is megjelent.

– Az első 1950-ben, *A színjátások kézikönyve* és *A színjátás művészete*, két évvel később *A színpadi beszéd*, 1953-ban *Az ekbósszekértől a forgószínpadig*, 1970-ben *A kulisszák világában*, 1977-ben a *Festett világ*. Az első három könyv nagy segítséget nyújtott akkoriban a gomba módra szaporodó amatőr színjátszó csoportoknak. Azóta sem jelent meg nálunk magyar nyelven ilyen szakkönyv.

Kik voltak a példaképei a színészek, a rendezők közül?

– Kezdő színész koromban Derenghy István, társulatom pedáns jellemzője. Sokat segített, és most, hetven év elmúltával is hálával emlékezem vissza rá. Később Ódry Árpád, a Nemzeti Színház és Hegedűs

Gyula, a Vígyszínház művésze volt az ideálom, a rendezők közül pedig Ditrői Mór.

A színészek közül, akikkel dolgozott, kikre emlékszik vissza szívesen?

– Mindegyik színházi munkatársamra, akik szerették és becsülték a színházat, az ott folyó munkát. Sokukat azóta is sokra becsülök. Neveket nem mondok, mert sokan vannak, s nyilván kifelejteneik közülük valakit.

Melyik Ön által rendezett darab rendezését tartja a legsikeresebbnek?

– A saját munkámról nem szeretek véleményt mondani, de a prózai darabok közül sikeresnek tartottam a *Volponét*, a *Warrenné mesterségét*, a *Játék a kastélyban*-t és a *Kísérteteket*, az operettek közül a *Leányvásárt*, amelyet Belgrádban vittem színre, és kilencvennyolc alkalommal mutatták be. A *Sztambul rózsájának* a rendezését is ide sorolom.

Általában hogyan fogadta a kritikusok véleményét?

– A színházhoz értő kritikusok véleményét mindig örömmel vettem, de nem szerettem a mellébeszélést. Elvártam, hogy a kritikus indokolja is meg állításait.

Miként tekint a ma színházára?

– Világszerte, így nálunk is, nagy vita folyik arról, hogy milyen legyen a színház: szöveg- vagy rendezőközpontú-e. Ezen belül pedig megannyi áramlatnak vagyunk a szemtanúi, sőt mint nézők, szenvedő alanyai. Egy dologról megfélekednek: az emberről, akiért a színház van, akinek színházat csinálunk, akit a színházban szeretnénk látni. Emberközpontú színházra van szükség, s nem olyanra, hogy a rendező a darabot kiforgatva a maga egyénisége kifejezésére használja fel. Nem vagyok ellene a kísérletezésnek, az újításnak, szükség van arra is, de egy darab mondanivalójának a kiforgatása – márpedig egyre inkább ez dívik –, merénylet elsősorban a szerző, másodsorban a közönség és a színház ellen.

Általában mi volt az alapelve egy-egy darab színpadra állításakor?

– Nem tudnám megmondani, hány darabot rendeztem, azt azonban mindig szem előtt tartottam, hogy csak olyan művek kerüljenek műsorra, amelyekhez megfelelő képességű színészek állnak a rendező rendelkezésére. Megdöbbenek, amikor látom, hogy egyes színházak nem tulajdonítanak kellő fontosságot a szereposztásnak. Kifogásolható, hogy szinte mindig ugyanazokat az arcokat látni a főszerepekben, fiatal színészekkel alakítatnak idős embereket, holott vannak idős, erre a szerepre már életkoruknál fogva kiváló tapasztalatokkal rendelkező színészek. Csak ezeket mellőzik, a nyugdíjaztatásukkal „leírtaknak” tekintik őket.

Megváltoztak a viszonyok.

– Ez a dolgok rendje. A színháznak is állandó mozgásban, változásban kell lennie, sőt ebben előljárnia. A színészek színházhoz, színpadhoz, darabhoz és általában a művészethez, nem utolsósorban egymáshoz való viszonyulásukban bekövetkezett változások számomra kissé felfoghatatlannak, érthetetlenek és idegenek. Valamikor mindenki nagyon örült a másik sikerének, azt a maga és az egész színház sikerének tekintette. Manapság a kollegiális kapcsolatok lazák, holott ahhoz, hogy jó színházat csináljunk, kell az összetartás. Kollektív munka folyik, a gépezet minden kis részének zökkenőmentesen kell működnie, semmi és senki nem mellékes. Ha nincs összetartás, egyetértés, azt az előadás sínyli meg, a közönség pedig van annyira érzékeny, hogy azonnal észreveszi, ha valami baj van – és elidegenedik a színháztól.

Milyennek látja a színészképzést, és hogyan tekint rá?

– Fontosnak tartom a magyar színészképzést, az utánpótlás folyamatos biztosítását. Hiányolom ugyanakkor, hogy keveset foglalkoznak színház-történettel, kezdve az iskolai színjátszástól a Kelemen-féle színházon, a XIX. századi színészetten át napjainkig. Tanítani kellene a jugoszláv népek színház-történetét is.

Odafigyel-e a társadalmi megnyilatkozásokra?

– Hát lehet úgy élni, még ilyen időskorban is, hogy az ember ne figyeljen rá és ne érezze a maga bőrén?

Mi az, ami a legtöbbet foglalkoztatja?

– Az emberek romlottsága, a terrorcselekmények, a helyi jellegű háborúk, amikor ártatlan emberek, gyerekek és nők esnek áldozatul, az elszegényedés... Soroljam?

Gondolkodásmódjában mi váltott ki nagyobb fordulatot?

– Fiatalkorom óta egyformán gondolkodom a világról és az emberről.

Életrajzában egy helyütt ezt olvashatjuk: 1941-től 1945-ig nem foglalkozott színészzel, csupán mint a Városi Színügyi Bizottság tagja működött. Megvilágítaná életének ezt a szakaszát?

– Vállalati igazgatói állást töltöttem be, mert a Népkörben illuzórikussá vált a színjátszás. Akkoriban hivatásos színházak léptek fel a városban, és nem volt szükség a Népkör előadásaira.

Miként vélekedik a fiatalokról?

– Mindig szerettem a fiatalokat. Sajnos, azt tapasztalom, hogy a fiatal színészekben nincs meg a fenntartás nélküli szeretet a színház iránt, az a türelem, ami egykor megvolt a fiatal színészekben. Enélkül pedig nincs jó színház. A színészeknek tisztelniük és becsülniük kell egymást és nem gyűlölni, egymásnak gáncoskodni.

Milyennek látja világunkat?

– Megéltem néhány korszakváltozást. Mindegyik sok türelmet, kitartást és lemondást követelt az emberektől. Azt hiszem, ez mindig is így volt a történelem folyamán.

Min dolgozik jelenleg?

– Rendezgetem a kézírataimat.

Nyilván vannak terveik?

– Nagy terveim már nincsenek. Szeretnék egészségben még néhány évet élni, és megérni a színjátszás felvirágzását szeretett városomban.

Életrajzában felveti a kérdést: érdemes volt-e színi pályára lépnie. Huszonnyolc év telt el azóta, hogy „kívülről” szemléli a színházzal kapcsolatos történeteket. Ekkora távlatból időszerűnek tartom megkérdezni: érdemes volt?

– Csak azt válaszolhatom, mint eddig bármikor: érdemes volt. Számomra az életet jelentette, sőt jelenti még most is a színház. Amit általa megéltem és elértem, a megbecsülést, a tiszteletet, csak színháznak köszönhetem. Persze, olykor ennek ellenkezőjét is. Ez is benne volt a pakliban. Maga az élet ilyen.

És az elismerések is.

– Rendezői munkásságomért 1950-ben állami, tavalý Sterija-díjat kaptam. Ezek voltak a legrangosabb elismerések a színházművészet fejlesztéséért, ápolásáért és népszerűsítéséért tett majd hetvenéves tevékenységemért. S ha visszatekintek a hosszú útra, a tengernyi munkának csak kis hányadát végeztem el. Ezért, amíg erőmből és időmből futja, dolgozom. Sokkal vagyok még adósa a színháznak...

Ha újra kezdené...

– ...a színházat választanám. Azt csinálnám. Csak jobban.